

AREALINIS TIPOLOGINIS LIETUVIŲ KALBOS TARMIŲ KOMPLEKSIŠKUMAS

Vytautas Kardelis

Vilniaus universitetas

LT-01513 Vilnius, Lietuva

El. p. vytautas.kardelis@flf.vu.lt**Įvadinės pastabos**

Du tūkstančiai šešioliktųjų metų pabaigoje elektroniniame žurnale „Lietuvių kalba“ dialektologų bendruomenės diskusijai pasiūliau straipsnį „Septyni lietuvių dialektologijos žingsniai“ (žr. Kardelis 2016), brėžiantį, mano supratimu, tam tikrą lietuvių kalbos tarmių tyrimo perspektyvą. Jeigu ši perspektyva būtų kritiškai išdiskutuota, po diskusijų patobulinta ir tinkamai įvykdyta, drįstu manyti, jog matytume dar aiškesnį, išsamesnį ir – svarbiausia – kompleksiškesnį lietuvių kalbos tarmių struktūros vaizdą, negu turime iki šiol, nors su džiugesiu reikia pripažinti, kad lietuvių tarmėtyra paskutiniu metu yra smarkiai pasistūmėjusi į priekį ir gerokai metodologiškai pamodernėjusi ir sutvirtėjusi.

Šiuo kartu¹ panagrinėsiu vieną iš tokių perspektyvinių lietuvių dialektologijos žingsnių, kurį ką tik minėtame straipsnyje vadinau *tipologiniu*. Kad nekiltų nereikalingos terminologinės painiavos, dabar manau, kad šiam žingsniui apibūdinti geriausiai tinka vokiečių lingvisto Alfredo Lamelio darbuose (žr. ypač Lameli 2013 ir čia nurodytą literatūrą) vartojamas terminas *arealtypologische Komplexität*, kurio lietuviškas atitikmuo galėtų būti *arealinis tipologinis kompleksiškas*. Trumpai tariant, pati kompleksiškumo idėja, arba, kitaip tariant, *kompleksiškumo konceptas*, yra susijęs ne su noru ir siekiu klasifikuoti tarmes pagal tam tikras atskiras „skiriamąsias ypatybes“, bet su mintimi, kurią akivaizdžiai remia empiriniai faktai, kad diatopinių variantų paplitimas kalbinėje erdvėje yra labai kompleksiškas. Arealinio tipologinio kompleksiškumo konceptas (išsamiau žr. Lameli 2013; dar žr. Kortmann 2009) gražiai ir produktyviai siejasi su kiekybinės tarminių duomenų analizės paradigma (žr. ten pat; taip pat ypač Goebel 2001). Kitaip tariant, kompleksiškas ir tradicinis tarmių klasifikavimas į tą patį objektą ir į tą pačią empirinę medžiagą žiūri iš skirtingų taškų. Klasifikuojant pagal atskirus požymius arba pagal juos tikslinant jau esamas klasifikacijas, kompleksiškas ne tik kad prastai atspindimas ir parodomas, bet atvirkščiai – netgi suardomas, plg.: „Mit den Einteilungen wird die sprachräumliche Gradualität aufgelöst und die damit verbundene Komplexität drastisch reduziert“² (Lameli 2013, 16). Norint suprasti ir aprašyti visos tarminės įvairovės kompleksškumą, tyrimams neužtenka tradicinių dialektologijos metodų, todėl A. Lamelis savo monografijoje yra pasiūlęs ir visą metodinį tyrimo mechanizmą (žr. Lameli 2013).

Žvelgiant į lietuvių dialektologijos tyrimų kontekstą labai aiškiai matyti, kad kompleksiškumo konceptas iki šiol nėra tinkamai diskutuotas, konkrečių tyrimų beveik nėra, nes lietuvių dialektologija iki šiol siekia *tikslinti* jau esamas klasifikacijas, taip pat *tikslinti* (pa)tarmių ir šnektų ribas. Šio tradicinio kelio neišvengė net ir naują metodologinį šuolį padaręs svarbiausias mūsų dienų dialektologijos veikalas „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas“ (Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2014). Nepaisant pasiūlytos naujos regiolektų *klasifikacijos*, toliau vis dėlto pasilikta prie dabar galiojančio A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus lietuvių kalbos tarmių skirstymo (kuris iš esmės yra pagrįstas tik vienu fonetiniu–fonologiniu kriterijumi, o dialektologiniai vienetai išskiriami iš esmės pagal vieną jungiančią ir vieną skiriančią ypatybę) ir išsikeltas tikslas „patikslinti lietuvių kalbos tarmių ir patarmių ribas“ (Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2014, 25).

¹ Straipsnis parengtas vykdant LMT finansuojamą projektą „Aukštaičių patarmių fonologija“ (LIP-16069).

² Klasifikuojant suardoma kalbinės erdvės hierarchija, o su ja susijęs kompleksiškas drastiškai redukuojamas.

Metodologiniai principai

Taigi tyrimo perspektyva visiškai aiški: greta tradicinės klasifikacijos, tarmių ribų ir jų tikslinimo į lietuvių dialektologijos tyrimų lauką būtina įtraukti ir arealinio tipologinio kompleksiško tyrimus. Šiame straipsnyje nesileisiu į plačius teorinius svarstymus ir į išsamų teorinį metodologinių tyrimo kriterijų pagrindimą. Kol kas užteks tik trumpai išvardyti pačius bendriausius kriterijus, kurie bus kertiniai poliai būsimam kompleksiško statiniui rėsti.

Patį bendriausią principą, kurį reikėtų taikyti atliekant arealinį-tipologinį lietuvių kalbos tarmių kompleksiško tyrimą, pavadinčiau *nuošalės* principu. Nuošalė sudaro tam tikrą privilegijuotą poziciją – leidžia į reiškinius pažvelgti kitu kampu ir iš kitos pozicijos. Nuošalė leidžia atsiriboti nuo įprastų, standartinių įvykių, įprastos, standartinės padėties, įprasto, standartinio konteksto. Nuošalė leidžia gauti kitokį rezultatą, negu gaunamas einant tradiciniu įprastų, rutininių taisyklių keliu³. Šiuo atveju, tiriant arealinį tipologinį lietuvių kalbos tarmių kompleksškumą, reikia atsidurti iki šiol lietuvių dialektologijoje įprastos tyrimų tradicijos ir krypties nuošalėje ir atsiriboti: a) nuo siekio tarmes tipologiškai *suklasifikuoti*, b) nuo visų iki šiol paskelbtų lietuvių kalbos tarmių *klasifikacijų*, c) nuo dabartinėje *klasifikacijoje* (ir ankstesnėse *klasifikacijose*) esančių *skiriamųjų ypatybių*, d) nuo noro *tikslinti* tarmių ir patarmių *ribas*.

Trumpiau tariant, lietuvių kalbos žemėlapyje reikia ištrinti visas iki šiol egzistavusias tarmių, patarmių ir šnektų ribas bei nekreipti dėmesio į šiuo metu vyraujančią teritorinį-geografinį ir viena skiriamąją ypatybę paremtą klasifikacijos principą ir imtis natūralia empirika paremto kompleksiško tyrimo⁴.

Ypatybės arealinio tipologinio kompleksiško apraše, žinoma, turi susirikiuoti hierarchiškai, tačiau jų hierarchija turi išplaukti ne iš lingvistų neretai subjektyviai pasirinktais atrankos kriterijais paremtų ypatybių, bet iš natūraliai kompleksiškos empirikos. Šis natūralumo principas gražiai siejasi su pačia bendriausia kompleksiško analizės idėja: atskaitos tašku pasirinkus sinchroninę sistemą visų pirma išanalizuoti ir aprašyti struktūrinius panašumus. Skirtumai, laikantis šio principo, neabejotinai išryškės savaime. Tik jau nustačius, apibrėžus, ištyrus ir įvertinus atitinkamus kalbinius fenomenus, jų struktūrą, funkcijas ir sąveiką, identifikavus panašumus ir išryškėjus skirtumams galima ir reikia visą šitą rezultatą, pasitelkiant atitinkamą metodiką ir tam tinkamas priemones, vizualizuoti.

Antrasis bendrojo pobūdžio teorinis kriterijus yra susijęs su požiūriu į kalbos sistemą. Šiuo atveju remsiuosi *diasistemos* konceptu, į dialektologijos apyvartą jau senokai įvestu Urielio Weinreicho (1954; 1974). Visą lietuvių kalbos plotą su visais jo diatopiniais variantais galima interpretuoti kaip lietuvių kalbos diasistemą, susidedančią iš atskirų sistemų (išsamiau dėl diasistemos koncepto žr. Weinreich 1954; 1974; Jongen 1982; Kardelis 2009, 17–24). Svarbu pabrėžti, kad taip suprantamas diasistemos konceptas nėra griežtai įspraustas į struktūralistinio supratimo apie kalbą rėmus. Anaiptol – lietuvių kalbos diasistemą suprantu ir interpretuoju ne kaip struktūralistinį, bet kaip komunikacinį-funkcinį konceptą, kaip keturnarį – diatopinį-diastratinį-diafazinį-diachroninį – kalbos architektūros modelį (dėl to išsamiau žr. Coseriu 1980; 2007).

³ Todėl tam tikrose sporto šakose nuošalė yra draudžiama, plg. anot DLKŽe, *nuošalė* yra „padėtis varžovų gimamoje aikštės pusėje, į kurią draudžiama pakliūti futbolo, ledo ritulio ir kt. žaidėjui“ (<http://lkiis.lki.lt/>).

⁴ Čia būtina pasakyti, kad tokia pozicija toli gražu nereiškia kokio nors iki šiol atliktų tyrimų ignoravimo ar nuvertinimo. Atvirkščiai – į iki šiol atliktus, be jokios abejonės, svarbius tyrimus ir jų rezultatus būtina atsižvelgti. Tik jie šiuo atveju atsideria kitoje metodologinėje paradigmoje.

Apibūdinus patį bendriausią *nuošalės* kriterijų ir apibrėžus *diasistemos* sampratą bei imantis konkrečios analizės, reikia tai analizei pasirinkti atitinkamus atramos taškus – tam tikrus kriterijus, kuriais remiantis diasistemos modelis bus konstruojamas. Tinkamiausi, patogiausi ir universaliausi kriterijai, kuriuos diktuoja ilgametė fonologinių tyrimų teorija ir praktika, yra: 1) vokalizmo sistemos narių kokybė, 2) vokalizmo sistemos narių kiekybė, 3) vokalizmo sistemos narių kokybės ir kiekybės tarpusavio santykis. Kadangi čia turime reikalo su lietuvių kalba, turinčia sudėtingą prozodinę sistemą, tad būtina įsivesti dar vieną kriterijų – 4) kirtį; kirčio vaidmuo visų pirma svarbus dėl to, kad lietuvių kalba, tipologiškai žiūrint, turi laisvąjį (distinktyvinį) kirtį, dar atliekantį ir kulminatyvinę funkciją (plg. Girdenis 2003, 248–260). Bet prieš tai trumpas metodologinis ekskursas, išeinantis už fonologijos ribų.

Pirmasis ekskursas. Arealinio-tipologinio kompleksiško analizė negali būti grindžiama tik fonetiniu (fonologiniu) principu ir tik jį atitinkančia empirine medžiaga. Pagrindą tipologinei analizei turėtų sudaryti bent keturi lygmenys, atsižvelgiant į kalbos sistemos sandarą: 1) fonologinis (morfonologinis), 2) morfologinis, 3) sintaksinis (morfosintaksinis), 4) leksinis (leksinis-semantinis). Svarbu dar pabrėžti, kad turi būti analizuojamos ne pavienės ypatybės, bet atitinkami kalbiniai reiškiniai ar net jų kompleksai. Pavyzdžiui, fonologiniame lygmenyje tinka remtis kad ir Alekso Girdenio lietuvių fonologinės mokyklos teoriniais ir metodologiniais principais ir juos atitinkamai pritaikius gali būti analizuojami kiekybiniai ir kokybiniai vokalizmo sistemos narių santykiai, vokalinų ir konsonantinių opozicijų neutralizacijos procesai, prozodinės sistemos sandara ir pan. Pasitelkti galima ir natūraliosios bei kognityvinės fonologijos analizės principus ir mechanizmus.

Morfologijos lygmenyje, remiantis, pavyzdžiui, natūraliosios morfologijos teoriniais principais, kuriuos į lietuvių kalbotyrą įdiegė Albertas Rosinas (2005), galima aprašyti gramatines kategorijas ir jų sąveiką, fleksinių formų sinkretizmą, fleksinių formų ikoniškumo laipsnį ir pan. Atitinkama šiuolaikiška tyrimų metodika turi būti taikoma ir kituose lygmenyse, kitaip tariant, kiekvienas lygmuo turi turėti atitinkamą kalbinių reiškinų aprašymo metodiką. Jos taikymas ir tobulinimas, žinoma, yra jau atskiras klausimas, kurio šiame straipsnyje nekludysiu.

Empirika

Pasirinkus kriterijus, galima imtis diasistemos struktūravimo ir deskripcijos, o čia svarbų vaidmenį, be jokios abejonės, vaidina empiriniai duomenys. Itin svarbu, kad struktūrinės lietuvių dialektologijos etapu yra parengta nemažai modernių, fonologinių „tarmių gramatikų“. Tokių konkrečių atskiros patarmės teritoriją, tradiciškai tariant, bent vieną *šnektą*, daugiau mažiau reprezentuojančių fonologinių tyrimų (monografijų ar disertacijų) šiuo metu yra iš šių patarmių: šiaurės žemaičių (Girdenis 1967; Jasiūnaitė 1993; Mažiulienė 1996; Murinienė 2007; Kliukienė 2011), pietų žemaičių (Bukantis 1984; Atkočaitytė 2002), vakarų aukštaičių šiauliškių (Kazlauskaitė 2002), vakarų aukštaičių kauniškių (Kazlauskienė 1998; Bacevičiūtė 2004; Jaroslaviene 2010), pietų aukštaičių (Leskauskaitė 2004; Trumpa 2008), rytų aukštaičių vilniškių (Urbanavičienė 2010; Kardelis 2009), rytų aukštaičių uteniškių (Jasiūnaitė 1993), pietų panevėžiškių (Meiliūnaitė 2009), šiaurės panevėžiškių (Kačiuškienė 2006). Tokių fonologinių gramatikų neturi tik vakarų žemaičių, rytų aukštaičių širvintiškių, anykštėnų ir kupiškėnų patarmės. Širvintiškių ir kupiškėnų atveju iš dalies galima remtis morfologijos tyrimais (plg. Markevičius 2009; Balčiūnienė 2014), anykštėnų – atskirais straipsniais (Markevičienė 2011). Taip pat labai didelį svorį ir reikšmę turi įvairūs publikuoti tarmių tekstų rinkiniai (dalis jų su garso įrašais), savotiški tekstynai: LKI serija *Tarmių tekstynas*, kiti rinkiniai, LKI serijos *Lietuvių kalbos tarmės mokyklai* knygoje publikuoti tekstai, žinoma, lietuvių kalbos tarmių chrestomatijos, taip pat elektroniniai ištekliai. Išvardyti darbai (jais remiuosi ir šiame straipsnyje) labai palengvina arealinio-tipologinio kompleksiško tyrimus ir, galima sakyti, yra tokio tyrimo fundamentalus pagrindas. Visa šia empirine gausa galima ir reikia produktyviai pasinaudoti.

LIETUVIŲ KALBOS AUKŠTAITIŠKOJI DIASISTEMA (LKAD)

Šiame straipsnyje neapreprėsiu visos lietuvių kalbos diasistemos ir analizei atidalysiu tik jos aukštaitiškąją dalį. Pirma, aprašyti visą diasistemą yra per didelis uždavinys vienam straips-

niui, antra, iš ankstesnių tyrimų akivaizdūs du dalykai: 1) aukštaitiškoji dalis struktūriškai skiriasi nuo žemaitiškosios, 2) ligšioliniuose tyrimuose teigiama, kad pati aukštaitiškoji dalis nėra homogeniška, sudaryta iš atskirų sistemų. Tad, regis, metodologiškai parankiau iš pradžių panagrinėti abi dalis atskirai, o po to jas palyginti.

Kad nereiktų kurti papildomų terminų, čia versiuosi tu ta pačia diasistemos sąvoka ir aptariamą dalį vadinsiu *lietuvių kalbos aukštaitiškoja diasistema* (toliau – LKAD).

Svarbiausias šio straipsnio uždavinys – pateikti bazinį LKAD kompleksiskumo modelį, gal net tiksliau būtų sakyti – tokio modelio mėginį. Visiškai suprantu, kad diasistema neat-siejama nuo variantiškumo, todėl bazinis modelis gali turėti ir išimčių, ir galimybių jį papil-dyti, ir, žinoma, probleminių atvejų. Todėl skaitytoją norėčiau įspėti: tai dar nėra išsamus diasistemos aprašas, tik mėginimas, kurį, tikiuosi, būsimos diskusijos padės gerokai patobu-linti.

Kirtis ir vokalizmo sistema

Arealinio tipologinio LKAD kompleksiskumo analizę pradėsiu nuo trumpo kirčio santy-kio su vokalizmo sistemos nariais aptarimo. Teoriškai įmanomi mažiausiai du tokio santykio modeliai, kuriuos čia santykinai pavadinsiu *KV₁ modeliu* ir *KV₂ modeliu*. Kirčio ir vokalizmo sistemos narių santykio *KV₁* modelyje kirtis neturi įtakos vokalizmo sistemos narių distribu-cijai, kiekybiniais ir kokybiniais jų santykiams. *KV₂* modelyje – atvirkščiai, kirtis voka-lizmo sistemos narių distribucijai, kiekybiniais ir kokybiniais jų santykiams įtakos turi ir iš esmės lemia vokalizmo sistemos narių distribuciją, priklausomą nuo opozicijos *kirčiuotoji pozicija : nekirčiuotoji pozicija* (toliau – KP ir NP).

KV₁ modelio esmę trumpai galima nusakyti dviem taisyklėmis:

- a) etimologiškai ilgieji balsiai visada yra ilgi, etimologiškai trumpieji balsiai visada yra trumpi – kirtis nedaro įtakos balsių kiekybei, pvz., *susidomėjima – dōminti – įdomāudamiesi*;
- b) ir ilgųjų, ir trumpųjų balsių kokybė ir kirčiuotoje, ir nekirčiuotoje pozicijoje yra vie-noda (abiejose pozicijose nesiskiria balsių inventorių) – kirtis nedaro įtakos balsių kokybei.

Kitaip tariant, *KV₁* modelyje kirtis atlieka tik savo prozodines funkcijas (distinktyvinę ir kulminatyvinę), bet nedaro įtakos nei kiekybinei, nei kokybinei balsių distribucijai. *KV₁* modeliui galima priskirti požymį *-kirčio įtaka*.

KV₂ modelio taisyklės, palyginti su *KV₁* modeliu, yra atvirkščios:

- a) etimologiškai ilgieji balsiai ne visada yra ilgi, etimologiškai trumpieji balsiai ne visada yra trumpi;
- b) ir ilgųjų, ir trumpųjų balsių kokybė ir kirčiuotoje, ir nekirčiuotoje pozicijoje nevieno-da (kitaip tariant, abiejose pozicijose balsių inventorių skiriasi), pvz., *susida.mėjimu*, ‚susi-domėjimą‘, *bróli*. – *bra.lú.ku*, ‚brolių – broliuką‘.

Kirtis šiame modelyje vaidina svarbų vaidmenį, nes reguliuoja kiekybinę ir kokybinę bal-sių distribuciją bei balsių posistemų (ir jų narių) skaičių ir tarpusavio santykius. *KV₂* mode-liui galima priskirti požymį *+kirčio įtaka*.

Atsiremiant į šias teorines prielaidas ir turimą empirinę medžiagą galima pažiūrėti, kokia padėtis yra aukštaitiškoje vokalizmo diasistemoje – kuris kirčio santykio su vokalizmo sis-temos nariais modelis čia veikia. Bet prieš tai – trumpas ekskursas į standartinę kalbą ir jos santykį su vadinamuoju tarminiu pagrindu⁵.

Antrasis ekskursas. Visuotinai žinoma ir sutariama, kad tarminis standartinės kalbos pagrindas yra vakarų aukštaičių kauniškių šnektą, plg. „Nuo mokyklos laikų daugelis puikiai žinome, kad vakarų aukštaičių kauniš-kiai – bendrinei kalbai artimiausia patarmė, suformavusi visų jos lygmenų, tarp jų ir prozodinės sistemos, pa-grindus ir nulėmusi svarbiausias raidos kryptis“ (Bakšienė 2016, 7). Vadinasi, ir fonologinė standartinės lietu-vių kalbos sistema turėjo būti modeliuojama pagal šios vakarų aukštaičių kauniškių šnektos sistemą. Tad reikia pažiūrėti, ką šiuo klausimu sako Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos Fonologijos skyrius. Įdomu tai, kad

⁵ Dėl standartinės kalbos termino žr. Smetonienė, Smetona, Valotka 2016.

apie tarminį standartinės lietuvių kalbos garsyno pagrindą minėtame skyriuje neužsimenama⁶. Matyt, jis priimamas kaip savaime suprantamas dalykas. Tačiau čia svarbesnis kitas dalykas: kuris (KV₁ ar KV₂) kirčio ir vokalizmo sistemos narių santykių modelis egzistuoja standartinėje kalboje ir – dar svarbiau – ar jis toks pat vakarų aukštaičių kauniškių šnekteje ir standartinėje kalboje.

Atidžiau panagrinėjus Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos Fonologijos skyrių akivaizdžiai matyti, kad standartinėje lietuvių kalboje turi egzistuoti KV₁ kirčio ir vokalizmo sistemos narių santykių modelis. Tačiau čia reikia pabrėžti dar vieną dalyką: apie kirčio vaidmenį vokalizmo sistemos narių kiekybei ir kokybei bei vokalizmo sistemos narių kirčiuotos ir nekirčiuotos pozicijos santykį šiame skyriuje kalbama nedaug. Pasakoma, kad „Šiaip jau ilgųjų (įtemptųjų) ir trumpųjų (neįtemptųjų) balsių priešprieša išlaikoma visose – tiek kirčiuotose, tiek nekirčiuotose pozicijose <...>“, ir nurodoma, kad „dabartinėje kalboje nekirčiuoti balsiai linkę trumpėti – virsti pusilgiais (kartais net gerokai sutrumpėjusiais) įtemptaisiais garsais <...>“. Tačiau, anot skyriaus autorių, „Fonologinės sistemos šie pokyčiai negriauna, nes kalbamosios priešpriešos nepašalina, tik ją modifikuoja“ (DLKG 2005, 23–24). Bet kuriuo atveju kirčio ir balsių kiekybės santykis yra ypač svarbus, todėl jį reikia bent glaustai aptarti.

Visų pirma reikia pasakyti, kad anksčiau aprašytas teorinis kirčio ir vokalizmo santykių KV₁ modelis standartinėje kalboje vis dėlto nėra visiškai idealus ir ne vien dėl to, kad tik minėto nekirčiuotųjų balsių trumpėjimo. Jį šiek tiek ardo ir a) taisyklės išimtis, kurią, vaizdžiau tariant, būtų galima pavadinti KAS *dėsniu* (KAS – kirčiuotas atviras skienu). Gerai žinoma, kad KAS dėsnis kliudo tik trumpuosius žemutinio pakilimo balsius *e*, *a*, kurie, skirtingai negu likusieji vokalizmo sistemos nariai, yra susikūrę santykį su kirčiu: kirčiuotame atvirame skiemenyje trumpieji balsiai *a*, *e* ilgėja, pgl.: *kàs* : *kā-sa* : *kasà*. Trumpųjų balsių *i*, *u* KAS dėsnis standartinėje kalboje, kaip gerai žinoma, nekliudo, arba, tiksliau tariant, neturėtų kliudyti.

KAS dėsnis standartinės kalbos vokalizmo sistemoje vaidina du vaidmenis: pirma, iš dalies pažeidžia ilgųjų ir trumpųjų balsių posistemų simetriją, antra, per KAS dėsnį šiek tiek susipina KV₁ ir KV₂ kirčio ir vokalizmo sistemos narių modeliai. Taigi galima teigti, kad standartinėje lietuvių kalboje egzistuoja šiek tiek modifikuotas teorinio kirčio ir vokalizmo sistemos narių santykių KV₁ modelio variantas.

Toliau – svarbusis šio ekskurso klausimas: standartinės lietuvių kalbos modifikuoto KV₁ modelio santykis su vakarų aukštaičių kauniškių šnekte. Logiška būtų manyti ir pagrįsta tikėtis, kad tai turi būti tas pats modifikuotas KV₁ modelis (su KAS dėsniu), jeigu jau kalbama šnekte yra standartinės kalbos vokalizmo pagrindas. Tačiau atidžiau panagrinėjus įvairiu metu publikuotus vakarų aukštaičių kauniškių šnektos tekstus galima aptikti gana įdomių ir intriguojančių dalykų.

Štai chrestomatijoje „Lietuvių kalbos tarmės“ (1970) iš tiesų yra tekstų, kur aiškiai reprezentuojamas modifikuotas KV₁ modelis (ir KP, ir NP balsiai yra ilgi, pvz.: *gī.và.te* ‚gyvatė‘). Tačiau „Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje“ (2004), taip pat, pavyzdžiui, leidinyje „Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai“ (Bacevičiūtė, Mikulėnienė, Salienė 2005), kuriuose pateikta tekstų ir garso įrašų iš keliolikos vakarų aukštaičių kauniškių šnektos punktų, padėtis yra jau kitokia (NP balsių ilgumas yra fakultatyvus, t. y. toje pačioje pozicijoje kaitaliojasi ilgieji ir pusilgiai balsiai, pvz.: *gī.và.te* / *gī.và.te* ‚gyvatė‘; **iŋgūte*. *būvo*. *mažūke*. ‚Ingutė buvo mažukė‘). Aiškaus ir vienareikšmiško KV₁ modelio (žinoma, su KAS dėsniu), kuris rodomas Dabartinėje lietuvių kalbos gramatikoje (tiesa, užsimenant apie ilgųjų nekirčiuotųjų balsių trumpėjimą) ir chrestomatijoje „Lietuvių kalbos tarmės“, čia akivaizdžiai nėra, nes nekirčiuotoje pozicijoje ilgieji balsiai nesilaiko KV₁ modelio a) taisyklės (etimologiškai ilgieji balsiai visada yra ilgi). Nekirčiuotoje pozicijoje šnektos plose fakultatyviai vartojami ir ilgieji, ir neilgieji balsiai. Vadinas, vakarų aukštaičių kauniškių šnekte iš tikrųjų egzistuoja ne kirčio ir vokalizmo sistemos narių santykių KV₁, bet KV₂ modelis, kuris atskiruose šnektos punktuose, regis, net yra vyraujantis.

Modelių nesutapimus publikuotuose tarminiuose tekstuose galima aiškinti dvejopai:

- a) per maždaug per maždaug 30–40 metų pasikeitė šnektos sistema;
- b) tai ideologinio ir metodologinio požiūrio į tarmes, tarmių tekstų transkribavimą ir pateikimą rezultatas.

Turėdamas galvoje visą lietuvių dialektologijos raidos kontekstą būčiau labiau linkęs palaikyti antrąjį variantą. Tačiau šį klausimą išspręsti labai paprasta: tiesiog reikėtų perklausyti chrestomatijos „Lietuvių kalbos tarmės“ įrašus ir atsakymas būtų aiškus.

Grįžtant prie standartinės kalbos ir turint galvoje ką tik aptartus nelygumus kyla dar vienas įdomus ir galbūt atskiro tyrimo vertas klausimas – ar tik nebus taip, kad standartinės lietuvių kalbos vokalizmo sistema yra tam tikras dirbtinis konstruktas? Kitaip tariant, pagrindu paimta šnektos sistema buvo šiek tiek pertvarkyta, patobulinta ir kiek įmanoma pritraukta prie idealaus KV₁ modelio. KAS dėsnio, žinoma, ir šioje sistemoje nepavyko išvengti, tačiau minėta nekirčiuotos pozicijos kiekybinį fakultatyvumą visiškai nesunku panaikinti ir jo į standartinę sistemą netraukti. Visiškai suprantama, kad tokios korekcijos savaime nėra koks nors ydingas ar smerktinas veiksmas, gal net atvirkščiai – galbūt tai tiesiog sąmoningas empirikos taikymas prie teorinio modelio, o tokio taikymo motyvas – standartizacija, standartinės kalbos modelio kūrimas. Kitas klausimas, kaip ši sistema veikia praktiškai – ypač šiais laikais ir ne vien šnekamojoje standartinėje kalboje.

⁶ Apie naudojimąsi tarmių duomenimis, „einančiais bendrinės kalbos normų pamatu“, užsimenama tik pratarinėje (DLKG 2005, 5).

Iki šiol atlikti kolegų dialektologų tyrimai (žr. Bacevičiūtė 2004, Jasiūnaitė 1993, Jaroslavienė 2010, Kačiuškienė 2006, Kazlauskaitė 2002, Kazlauskienė 1998, Leskauskaitė 2004, Meiliūnaitė 2009, Trumpa 2008, Urbanavičienė 2010 ir kt.), taip pat empirinė medžiaga, sukaupta tarminių tekstų rinkiniuose ir lietuvių kalbos tarmių chrestomatijose, aiškiai rodo, kad lietuvių kalbos aukštaitiškoje diasistemoje nei idealusis, nei modifikuotasis (su galiojančiu KAS dėsniu) kirčio ir vokalizmo sistemos narių santykių KV_1 modelis praktiškai neegzistuoja. Kirtis akivaizdžiai daro įtaką vokalizmo sistemos narių distribucijai, taip pat vokalizmo kiekybiniais ir kokybiniais santykiais.

Vadinasi, galima kalbėti tik apie aukštaitiškoje diasistemoje veikiančią kirčio ir vokalizmo sistemos narių santykių KV_2 modelį.

Taigi tolesnis šio straipsnio uždavinys ir bus šį KV_2 modelį aprašyti. Dar kartą pakartosiu, kad kol kas čia pasistengsiu aprašyti tik pamatinį, bazinį modelį, kuris gali turėti ir turi tam tikrų variacijų, tačiau jas aptarti ir nagrinėti tegu bus kitos publikacijos uždavinys.

Aprašydamas KV_2 modelį nesileisiu į išsamią vokalizmo sistemos narių distribucijos analizę – tam čia nėra būtino reikalo, nes daugelio aukštaitiškosios diasistemos arealų (tradiciskai tariant – šnektų) fonologinės sistemos jau yra aprašytos (žr. neseniai minėtus tyrimus). Todėl straipsnyje operuosiu jau nustatytomis fonologinėmis sistemomis. Kalba bus tik apie vokalizmą, konsonantizmo temos šiame straipsnyje nekliudysiu.

KIRČIO IR VOKALIZMO SISTEMOS NARIŲ KV_2 MODELIO ANALIZĖ

KIRČIUOTOJI POZICIJA

Ilgieji balsiai. Analizę pradėsiu nuo ilgųjų balsių kirčiuotoje pozicijoje aptarimo. Ik šiol atlikti kolegų tyrimai ir empirinė medžiaga leidžia teigti, kad panagrinėjus skirtingų arealų fonologines vokalizmo sistemas išryškėja labai aiškus dėsningumas: visoje LKAD ilgųjų kirčiuotų aukštutinio, kintamojo ir vidutinio pakilimo balsių fonologinė padėtis yra visiškai vienoda ir nerodo jokių sisteminių skirtumų⁷. Vienintelė aiški išimtis yra tik Svirkų arealo ilgųjų kirčiuotų balsių sistema, kuri yra smarkiai defektinė – turi tik keturis narius (išsamiau žr. Urbanavičienė 2010). Skirtumų atsiranda tik žemutinio pakilimo balsių erdvėje – čia jie ima šiek tiek varijuoti. Kol kas padėtį galima apibendrinti taip, kaip parodyta 1 pav.

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>ie</i>	<i>uo</i>
ę	o
(e)	(a)

1 pav. Ilgieji balsiai kirčiuotoje pozicijoje

Dabar reikia išsiaiškinti, kaip pasiskirsto žemutinio pakilimo kirčiuotos pozicijos balsių arealai. Atsižvelgiant į jų distribuciją, LKAD galima skirti į dvi sąlygines dalis: pirmąją KI_{1P} – turinčią pilną ilgųjų balsių sistemą, antrąją KI_{2D} , turinčią defektinę ilgųjų balsių sistemą.

Pilnoji ilgųjų balsių sistema KI_{1P} , fonologiškai kalbant, neturi sistemos spragų – visi priešakinės ir užpakalinės balsių eilių pakilimai – aukštutinis, kintamasis, vidutinis ir žemutinis – yra užpildyti. Defektinėje ilgųjų balsių sistemoje KI_{2D} žemutinio pakilimo balsių zonoje egzistuoja sistemos spraga – etimologinių ilgųjų žemutinių balsių *a*, *e* čia nėra.

Pilnosios KI_{1P} ir defektinės KI_{2D} sistemų skirtis yra motyvuota diachroniškai: tam tikru metu ilgieji žemutiniai balsiai *a*, *e* dalyje LKAD pakeitė pakilimą – perėjo iš žemutinio į aukštutinį. Šią ypatybę – balsių pakilimo keitimą – galima užrašyti kad ir tokia formule:

⁷ Šiuo atveju galimi ir realiai egzistuojantys skirtingi **fonetiniai** vokalizmo sistemos narių požymiai. Jų paneigti, žinoma, nei įmanoma, nei yra reikalo. Tačiau diasistemoje jie tiesiog vaidina fakultatyvų vaidmenį.

$PK_{\check{z} \rightarrow A}$. Tokiu būdu susiformavo defektinė vokalizmo sistema ir atsirado sistemos spraga žemutinio pakilimo balsių zonoje. Tačiau, kaip ką tik minėta, tai atsitiko ne visoje LKAD. Išsamiau aprašant $PK_{\check{z} \rightarrow A}$ norom nenorom teks įlįsti į diachroniją – nors metodologiškai toks analizės būdas nėra geras, tačiau kol kas čia be jo nelabai išsiversti. Lietuvių dialektologijos literatūroje ypatybė, apie kurią dabar kalbu ir kuri lietuvių kalbos aukštaitiškoje diasistemoje vaidina iš tikrųjų svarbų vaidmenį⁸, yra labai gerai žinoma ir vadinama AN tipo dvigarsių (t. y. *am, an, em, en*) siaurinimu⁹. Trumpai galima priminti šio kalbinio fenomeno susiformavimo istoriją. Tam tikru metu lietuvių kalboje pakito AN tipo dvigarsių distribucija: prieš S ir R klasės priebalsius bei žodžio gale šie dvigarsiai virto nosiniais balsiais *q, *ɛ, kitose pozicijose išliko nepakitę. Vienoje aukštaitiškosios diasistemos dalyje AN tipo dvigarsių pirmasis dėmuo ir nosiniai balsiai *q, *ɛ išliko nepakitę, kitoje dalyje – pakeitė pakilimą: iš žemutinio pakilimo pakilo iki aukštutinio ir iš esmės sutapo su etimologiniais UN tipo dvigarsiais (t. y. *um, un, im, in*) ir balsiais *u, i*, plg. *ruņku. : suņku* ‚ranką, sunku‘, *žūsi. : dūmu.* ‚žąsį, dūmą‘. Tarp šių dviejų arealų įsiterpia dar ir trečiasis, kur padėtis yra tarpinė: balsiai *q, *ɛ pakilimą pakeitė, bet AN tipo dvigarsių pirmasis dėmuo – ne. Taigi lietuvių kalbos aukštaitiškoji diasistema AN tipo dvigarsių ir nosinių balsių *q, *ɛ atžvilgiu skyla į tris arealus: 1) pilnąjį arealą $PK_{\check{z} \rightarrow A}$, kur balsių pakilimo kaita nevyksta, pvz., *raņka.* ‚ranką‘, 2) pilnąjį arealą, kur balsių pakilimo kaita vyksta $PK_{\check{z} \rightarrow A (A, AN \rightarrow \check{u}, UN)}$, pvz., *ruņku.* ‚ranką‘ ir 3) defektinį arealą, kur balsių pakilimo kaita vyksta iš dalies $PK_{\check{z} \rightarrow A (A, \rightarrow \check{u} \text{ AN} = \text{AN})}$, pvz., *raņku.* ‚ranką‘. Svarbu dar pasakyti, kad pati fonetinė pakilimo kaitos realizacija, kuri skirtinguose arealuose gali būti kiek kitokia, šiuo atveju nėra svarbi – reiškinys vis tiek yra to paties pobūdžio.

Žemutinių balsių pakilimo keitimas (arba nekeitimas) lėmė, kad tarp KI_{IP} ir KI_{2D} sistemos turinčių arealų įsiterpė dar vienas, kuris yra tarsi tarpinė grandis tarp pilnosios ir defektinės ilgųjų balsių sistemų. Kai kuriuose LKAD arealuose, kur yra įvykusi $PK_{\check{z} \rightarrow A}$ kaita, sistemos spragą žemutinio pakilimo zonoje stengiamasi panaikinti. Ji užpildoma iš trumpųjų balsių sistemos pasiskolintais trumpaisiais balsiais *a, e*, kurie kirčiuotoje pozicijoje pailginami iki ilgųjų: $V \rightarrow V^{\check{}}$ (KP); plg. *malù* → *māla* ‚malu, mala‘, *nēše, nēša* ‚nešė, neša‘. Tokiu būdu defektinė KI_{2D} sistema virsta pilnąja KI_{IP} sistema, nepaisant to, kad žemutinio pakilimo balsių distribucija yra skirtinga. Atsižvelgiant į šią padėtį, galima skirti du pilnosios ilgųjų balsių sistemos KI_{IP} pogrupius: KI_{IPA} , kur žemutinio pakilimo balsių zonoje yra etimologiniai ilgieji balsiai *a, e*, ir KI_{IPB} , kur buvusi sistemos spraga imama užpildyti, pasitelkiant trumpuosius balsius *a, e* KP¹⁰. Čia dar būtina pabrėžti, kad trumpųjų balsių *a, e* ilginimas kirčiuotoje pozicijoje iki ilgųjų, t. y. $V_{a,e} \rightarrow V^{\check{}}_{a,e}$ (KP), KI_{IPB} areale nėra absoliutus: toje pačioje pozicijoje fakultatyviai gali būti vartojami ir pusilgiai balsiai, plg. *má.la*. Šiuo atveju atsiranda KI_{IPB} sistemos sąsaja su defektine KI_{2D} sistema – šioje trumpieji balsiai KP yra pailginti iki pusilgių *a., e.*, bet šis faktas padėties iš esmės nekeičia, nes sistemos spraga ilgųjų balsių sistemoje nėra užpildoma – sistema ir toliau lieka defektinė. Ilgųjų balsių kirčiuotoje pozicijoje padėtį apibendrinti galima matricoje, kuri parodyta 2 pav.

Pilnoji sistema KI_{IP}				Defektinė sistema KI_{2D}	
Pilnosios sistemos dalis KI_{IPA}		Pilnosios sistemos dalis KI_{IPB}			
<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>

⁸ A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus lietuvių kalbos tarmių klasifikacijoje ši ypatybė yra svarbiausias klasifikacinis požymis.

⁹ Tradiciškai dialektologinėje literatūroje vartojami terminai *balsių siaurinimas, siaurėjimas* iš tiesų nėra tikslūs ir prastai atspindi reiškinio esmę. Vadinamasis „siaurėjimas“ iš tikrųjų yra ne kas kita, kaip pakilimo keitimas; plg. „Phonetisch Lautveränderung im Vokalbereich, die aus einer Veränderung des Artikulationsortes eines Vokals durch höhere oder niedrigere Zungenlage resultiert“ (Bußmann 2008, 258).

¹⁰ Tokiu būdu pildant sistemos spragą ilgųjų balsių žemutinio pakilimo zonoje atveriamą sistemos spragą KP neilgųjų balsių posistemyje.

<i>ie</i>	<i>uo</i>	<i>ie</i>	<i>uo</i>	<i>ie</i>	<i>uo</i>
ę	o	ę	o	ę	o
<i>e</i>	<i>a</i>	(<i>e</i>)	(<i>a</i>) ¹¹	□	□

2 pav. Pilnoji ir defektinė vokalizmo sistemos kirčiuotoje pozicijoje

Taigi LKAD, atsižvelgiant į kirčiuotąją poziciją, skyla į tris dalis: 1) pirmoji – turi pilnąją ilgųjų balsių vokalizmo sistemą, kurią sudaro KI_{IP} dalis ir jos pogrupis KI_{IPA} , 2) antroji – turi defektinę ilgųjų balsių sistemą KI_{2D} , kur žemutinio pakilimo balsių vietoje yra neužpildyta sistemos spraga, 3) trečioji – ją sudaro KI_{IP} sistemos KI_{IPB} pogrupis: tarpinė grandis tarp pilnosios ir defektinės sistemų, kur žemutinio pakilimo sistemos spraga fakultatyviai užpildoma iš trumpųjų balsių posistemio pasiskolintais vokalizmo sistemos nariais.

Ryšciausias skirtumas tarp KI_{IPA} ir KI_{IPB} pogrupių yra žemutinio pakilimo balsių distribucija. Fonologiškai interpretuojant ir sinchroniškai žiūrint, tarp jų yra papildomosios distribucijos santykis: KI_{IPA} pogrupio ilgieji balsiai *a*, *e* nevartojami tose pozicijose, kur būna KI_{IPB} pogrupio ilgieji balsiai *a*, *e*.

Trumpieji balsiai

Trumpųjų balsių sistema kirčiuotoje pozicijoje, palyginti su ilgaisiais balsiais, sukonstruota pagal kiek kitokius principus ir čia kirtis vaidina kur kas svarbesnę vaidmenį. Visų pirma, skiriasi fonemų inventorius: KI_{IP} sistemą sudaro 8, o KI_{2Da} – 6 nariai. Tuo tarpu trumpųjų balsių sistemą sudaro 4 nariai¹². Nagrinėjant trumpųjų balsių sistemą aiškumo sumetimais patogu atskirti žemutinio ir aukšutinio pakilimo balsius ir juos aptarti atskirai.

Žemutinio pakilimo trumpuosius balsius *a*, *e* veikia jau minėtasis KAS dėsnis. Jis iš principo suformuoja atitinkamas sinchronines kiekybines kaitas tarp kirčiuotosios ir nekirčiuotosios pozicijos trumpųjų ir netrumpųjų¹³ balsių *a*, *e*. Kaitų mechanizmą galima užrašyti kad ir tokia paprasta formule: $V^{a, e (trumpieji)} (NP) \rightarrow V^{a, e (netrumpieji)} (KP)$. Tačiau pateikta formulė iš tikrųjų nereiškia, kad kaitos yra absoliučios, o KAS dėsnis veikia be jokių išimčių. Tiesą sakant, jis tik labai smarkiai susiaurina kirčiuotų trumpųjų balsių *a*, *e* distribuciją: šie balsiai KP gali būti vartojami tik viensikiemeniuose žodžiuose, žodžio gale ir tam tikrose morfologiškai ribotose formose (išsamiau žr., pavyzdžiui, Kardelis 2009, 152 tt). Būtina pabrėžti, kad KAS dėsnis, kliudantis trumpuosius balsius *a*, *e*, veikia visoje be išimties lietuvių kalbos aukštaitiškoje diasistemoje. Atsižvelgiant į jo veikimo rezultatus, LKAD būtų galima padalinti į dvi dalis. Vienoje KT_{+KAS} / . trumpieji balsiai *a*, *e* KP fakultatyviai ilgėja iki ilgųjų arba pusilgių, kitoje KT_{+KAS} . – tik iki pusilgių. Tuo tarpu trumpųjų žemutinio pakilimo balsių padėtį galima pavaizduoti taip, kaip parodyta 3 pav.

Aukšutinio pakilimo balsiai *i*, *u* kirčiuotoje pozicijoje elgiasi kiek kitaip negu žemutinio pakilimo balsiai. LKAD šiuo atžvilgiu jau gana aiškiai pasidalija į dvi dalis. Pirmojoje dalyje KT_{+KAS} minėtasis KAS dėsnis yra išplečiamas ir į aukšutinio pakilimo zoną. Iš esmės susiformuoja struktūriškai tos pačios sinchroninės kiekybinės kaitos tarp kirčiuotosios ir nekirčiuotosios pozicijos kaip ir trumpųjų bei netrumpųjų žemutinio pakilimo balsių *a*, *e* atveju. Skirtumas čia tik tas, kad trumpieji *i*, *u* KP, regis, ilgėja tik iki pusilgių, ne iki ilgųjų, pvz., *žināũ.* → *ži.na.* ‘žinau, žino’; *pusbì* → *pú.sa.* ‘puse, pusė’. Kaitų mechanizmą galima užrašyti

¹¹ Skliaustai čia ir toliau reiškia, kad balsiai vartojami fakultatyviai; šiuo atveju – greta pusilgių balsių.

¹² Kol kas į analizę neįtraukiu skolinių vokalizmo, juo įtraukus, inventorius šiek tiek pasikeis, tačiau baziniam modeliui sudaryti tai nėra labai aktualu.

¹³ Čia verta prisiminti, kas jau buvo sakyta apie KI_{2Db} sistemos dalį, todėl ir formuluoju būtent taip, nes KAS dėsnis trumpuosius balsius skirtinguose arealuose pailgina skirtingai: iki ilgųjų arba iki pusilgių; be to, tame pačiame areale ilginimas fakultatyviai gali svyruoti tarp ilgo ir pusilgio, pgl. *padāro*: *padā.ro* ‘padaro’.

panašia formule: $V^{i, u \text{ (trumpieji)}} \text{ (NP)} \rightarrow V^{i, u \text{ (pusilgiai)}} \text{ (KP)}$. Antrojoje dalyje KT_{-KAS} minėtasis KAS dėsnis aukštutinio pakilimo balsiams negalioja, KP jie išlieka trumpi.

Svarbiausias KAS dėsnio trumpųjų balsių posistemyje veikimo rezultatas yra tas, kad jis LKAD padalijo į dvi atskiras dalis. Ten, kur jis kliudė tik žemutinio pakilimo trumpuosius balsius *a*, *e*, susiformavo nors ir kiek defektinė, bet iš esmės dviejų fonologinių ilgumų balsių sistema – 2FI. Ten, kur jis paveikė ir aukštutinio pakilimo balsius, susiformavo savarankiškas pusilgių balsių posistemis, o kartu su juo ir trijų fonologinių balsių ilgumų sistema – 3FI (žinomas dalykas, kad svarbiausi fonologinės dviejų ir trijų ilgumų sistemos skirties indikatoriai yra aukštutinio pakilimo balsiai *i*, *u*). Aukštutinio ir žemutinio pakilimo balsių padėtį galima apibendrinti taip, kaip parodyta 3 pav.¹⁴

Sistema KTA_{-KAS} , 2FI		Sistema KTA_{+KAS} , 3FI	
<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i.</i>	<i>u.</i>
Sistema $KT\check{Z}_{+KAS} \cdot /$.		Sistema $KT\check{Z}_{+KAS} \cdot$.	
<i>e</i> /.	<i>a</i> /.	<i>e.</i>	<i>a.</i>

3 pav. Trumpieji balsiai kirčiuotoje pozicijoje

Apibendrinti visos vokalizmo sistemos narių – ir ilgųjų, ir trumpųjų balsių – padėtį kirčiuotoje pozicijoje galima taip, kaip parodyta 4 pav.

Pilnoji sistema KI_{IP}				Defektinė sistema KI_{2D}	
Pilnosios sistemos dalis KI_{IPA}		Pilnosios sistemos dalis KI_{IPB}			
ilgieji	neilgieji KTA_{-KAS} $KT\check{Z}_{+KAS}$	ilgieji	neilgieji KTA_{-KAS} $KT\check{Z}_{+KAS}$	ilgieji	pusilgiai KTA_{+KAS} $KT\check{Z}_{+KAS}$
<i>i</i> <i>u</i>	<i>i</i> <i>u</i>	<i>i</i> <i>u</i>	<i>i</i> <i>u</i>	<i>i</i> <i>u</i>	<i>i.</i> <i>u.</i>
<i>ie</i> <i>uo</i>		<i>ie</i> <i>uo</i>		<i>ie</i> <i>uo</i>	
e <i>o</i>		e <i>o</i>		e <i>o</i>	
<i>e</i> <i>a</i>	<i>e.</i> <i>a.</i>	(<i>e</i>) (<i>a</i>)	(<i>e.</i>) (<i>a.</i>)	□ □ ¹⁵	<i>e.</i> <i>a.</i>

5 pav. LKAD vokalizmo modelis kirčiuotoje pozicijoje

Žvelgiant į 5 pav. pateiktą matricą galima daryti tokius preliminarius apibendrinimus: 1) LKAD, atsižvelgiant į kirčiuotą poziciją, geriausiu atveju galima skirti į tris dalis – jas schemoje simbolizuoja skirtingos spalvos; 2) KI_{IPA} ir KI_{IPB} pogrupius skiria tik žemutinio pakilimo balsių distribucija, kurią suformavo siekis užpildyti sistemos spragą KI_{IPB} , atsivėrusią po $PK_{\check{Z} \rightarrow A}$ kitimo; 3) taip pat yra sąsajų tarp KI_{IPB} ir KI_{2D} sistemų žemutinio pakilimo balsių zonoje. Ir dar viena metalingvistinė pastaba: schema primygtinai sako, kad tradicinės metalingvistinės opozicijos *ilgųjų balsių sistema* : *trumpųjų balsių sistema*, kalbant apie LKAD, vartoti nelabai išeina. Juk, pažvelgus į matricą, nekyla abejonių, kad kirčiuotoje pozicijoje KI_{IP} trumpųjų balsių sistema yra defektinė, o KI_{2D} jų iš viso nėra¹⁶. Tad tradicinę opoziciją *ilgųjų balsių sistema* : *trumpųjų balsių sistema* tenka keisti į *ilgųjų balsių sistema* : *neilgųjų balsių sistema*.

¹⁴ Kai kuriuose arealuose gali būti kokybinių trumpųjų balsių pakitimų, tačiau tokių garsų distribucija yra siaura.

¹⁵ Defektinėje b sistemoje taip pat įmanomos tam tikros ilgųjų balsių posistemo variacijos. Pavyzdžiui, viename iš arealų sistemos spraga žemutinio pakilimo balsių zonoje mėginta užpildyti panaudojus balsį *a*, pasigamtinę iš neutralizacijos proceso, plg. *dāda*, ‚dėdė‘.

¹⁶ Kirčiuotoje pozicijoje pasitaikantis itin siauros distribucijos (kaip jau buvo minėta) balsiai šiuo atveju didelių keblumų, regis, nekelia – distribucijos apribojimai bendri visai LKAD.

NEKIRČIUOTOJI POZICIJA

Kokybiniai santykiai

Nagrinėjant nekirčiuotąją poziciją ir mėginant aprašyti kokybinių santykių modelį patogiausia pasitelkti paprastą ir aiškų kriterijų: skiriasi ar nesiskiria balsių inventoriūs kirčiuotoje ir nekirčiuotoje pozicijoje. Pagal šį kriterijų lietuvių kalbos aukštaitiškoji diasistema skyla į dvi dalis.

Pirmojoje dalyje kokybiniai pakitimai nevyksta – KP ir NP balsių kokybinis inventoriūs iš esmės sutampa, šį santykį galima užrašyti formule $KP=NP$. Antrojoje dalyje – atvirkščiai, vyksta ilgųjų balsių kokybiniai pokyčiai NP ir susiformuoja tam tikros automatinės kaitos tarp KP ir NP, pvz., *diē·nu.* → *de.nū·* ‘dieną, dienų’; *jú·du.* → *ia.daĩ.s / ju·daĩ.s* ‘juodą, juodais’; *té·vas* → *te.vū·* ‘tėvas, tėvų’; *stó·vim* → *sta.vé·t* ‘stovime, stovėti’. Šį santykį galima užrašyti formule $KP \neq NP$. Bene tipiškiausia kaita yra pavaizduota 6 pav.

Kirčiuota pozicija			Nekirčiuota pozicija	
<i>i·</i>	<i>u·</i>	→	<i>i.</i>	<i>u.</i>
<i>ie·</i>	<i>uo·</i>	→	<i>e./e</i>	<i>a./a/uo.</i>
<i>ę·</i>	<i>o·</i>	→	<i>e.</i>	<i>a.</i>

6 pav. Automatinės kokybinės kaitos

Tačiau reikia pasakyti, kad antrojoje $KP \neq NP$ dalyje, kur vyksta automatinės kaitos, padėtis nėra visur ir visiškai vienoda – gali būti (iš tiesų ir yra) arealų, kur egzistuoja ir kitokių modelių, negu pateiktas čia, 6 pav. Bet jų šiame straipsnyje irgi neaptarsiu – tai atskira tema. Šiaip jau baziniam principui nustatyti ir parodyti smulkesnė analizė tuo tarpu nėra būtina.

Kur kas svarbesnis dalykas, kuris yra vienas iš esminių vokalizmo sistemos modeliavimo atramos taškų, yra kokybiniai ir kiekybiniai vokalizmo sistemos narių santykiai. Nesileidžiant į išsamesnius svarstymus ir detalesnę analizę iš karto galima pasakyti, kad ryšys tarp vokalizmo kiekybės, kokybės ir KP bei NP yra ne tik kad labai aiškus, bet ir labai svarbus, iš principo laikantis visą vokalizmo sistemos karkasą.

Tarp kokybinių santykių modelio $KP=NP$ ir $KP \neq NP$ dalių yra susiformavęs ir dėsningai veikia ir kiekybinių santykių modelis. Trumpai jį galima apibūdinti taip: $KP \neq NP$ daliai, kur vyksta kokybinės KP ir NP kaitos, yra būdinga fonologinė trijų ilgumų balsių sistema 3FI. $KP=N$ dalyje, kur minėtos kaitos nevyksta, egzistuoja fonologinė dviejų ilgumų balsių sistema 2FI. Šis ryšys yra akivaizdus ir nesunkiai paremiamas empirine medžiaga. Be to, dviejų ilgumų sistemoje 2FI ilgųjų balsių sistema paprastai būna pilnoji KI_{1P} , o trijų ilgumų sistemoje – defektinė KI_{2Db} . Tačiau būtina pabrėžti, kad ir KI_{1P} dalyje yra arealų, kur kokybinės kaitos vyksta, kitaip tariant, egzistuoja ir $KP \neq NP$ modelis, pvz., (10) *dā·ri, sā·ku / dā·re, sā·ka* ‘darė, sako’. Šiuo atžvilgiu dviejų ilgumų 2FI sistema siejasi ir turi tam tikrų bendrumų su trijų ilgumų 3FI sistemos kokybiniu modeliu. Tačiau trijų ilgumų 3FI sistemoje, regis, nėra arealų, kur kokybinės kaitos nevyktų¹⁷.

Kiekybiniai santykiai

¹⁷ Šiaip jau tai atskiras ir detalios analizės reikalaujantis klausimas. Tačiau tokia padėtis iš esmės netrukdo konstruoti bazinį modelį.

Vien tik apie kiekybinius LKAD santykius nėra ką daug pasakyti. Svarbiausias dalykas yra tas, kad visai diasistemai be išimties yra būdingas vienas ir bene reikšmingiausias kiekybinis sistemos bruožas – kiekybinė ilgųjų balsių redukcija nekirčiuotoje pozicijoje. Tai yra pamatinė nekirčiuotosios pozicijos ypatybė. Šio bendro visai diasistemai reiškinio elementarų modelį galima sudėlioti atsižvelgiant į redukcijos laipsnį. Empirinė medžiaga rodo, kad šį modelį galima susisteminti taip, kaip parodyta 7 pav.

Redukcijos laipsnis	Schema
Pirmasis redukcijos laipsnis	$V' \rightarrow V$. (ilgasis balsis trumpėja iki pusilgio)
Antrasis redukcijos laipsnis	$V' \rightarrow V$ (ilgasis balsis trumpėja iki trumpojo)
Trečiasis redukcijos laipsnis	$V \rightarrow v/\emptyset$ (trumpasis balsis trumpėja iki murmamojo ar nulio)

7 pav. Balsių redukcijos laipsniai

Ilgųjų balsių redukcijos modelis, žinoma, dar reikalauja kur kas gilesnės ir išsamesnės analizės, tačiau bendras principas yra būtent toks.

Apibendrinti iki šiol aptartų kokybinius ir kiekybinius vokalizmo sistemos narių santykius galima labai paprasta schema, kuri pavaizduota 8 pav.

2FI		3FI		
KP ilgųjų balsių pilnoji sistema KI_{1P}		KP ilgųjų balsių defektinė sistema KI_{2D}		
$KP=NP$ (nevyksta kokybinės kaitos)	<i>neilgieji balsiai</i> ¹⁸	<i>neilgieji balsiai</i>	$KP \neq NP$ (vyksta kokybinės kaitos)	
balsių redukcija nekirčiuotoje pozicijoje				
pirmasis laipsnis		antrasis laipsnis	trečiasis laipsnis	

8 pav. Kokybiniai ir kiekybiniai vokalizmo sistemos narių santykiai

Trečiasis, paskutinis, ekskursas – į lietuvių kalbos žemaitiškąją diasistemą (LKŽD). Šviesios atminties Profesorius Aleksas Girdenis paskaitų ir seminarų metu lentoje ne kartą yra braižęs ir paskui džiugiai komentavęs labai įdomų aukštaičių ir šiaurės žemaičių tarmių vokalizmo sistemų kirčiuotoje pozicijoje panašumą (tik, regis, niekur nėra to dalyko publikavęs). Jį čia pateiksiu 9 pav.

Aukštaičiai		Žemaičiai	
<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>
<i>iē</i>	<i>uo</i>	<i>iē</i>	<i>uo</i>
\emptyset	<i>o</i>	\emptyset	<i>o</i>
<i>e</i>	<i>a</i>	<i>e</i>	<i>a</i>

9 pav. Aukštaičių ir šiaurės žemaičių vokalizmo sistemos KP

Jeigu kas nors stengsis abejose lentelės skiltyse rasti bent vieną skirtumą – deja, nepavyks: abi fonologinės sistemos yra idealiai identiškios. Visas žavesys čia yra tas, kad jos pasigamintos iš skirtingos medžiagos, bet rezultatas yra identiškąs (etimologiškai tie patys čia yra tik aukštutinio pakilimo balsiai, o visų kitų „etimologinė medžiaga“ skiriasi). Šis pavyzdys puikiai rodo, kad abi sistemos struktūriškai skiriasi. Lygiai toks pat struktūrinis skirtumas yra kirčio atitraukimas: aukštaitiškas ir žemaitiškas modelis struktūriškai kitoks. Tačiau yra ir

¹⁸ Reikia nepamiršti, kad 8 pav. pavaizduotą kiekybinių ir kokybinių santykių simetriją šiek tiek ardo tam tikrame dviejų balsių ilgumų areale vykstančios kokybinės kaitos. Jeigu šios ypatybės nebūtų, aukštaitiškoji diasistema labai gražiai ir simetriškai pasidalytų į dvi dalis, kurias skiria aiškūs parametrai. Tačiau galima laikyti, kad minėtosios kaitos yra išimtis, iš principo negriaunanti bazinio modelio.

struktūrinių bendrumų. Vienas iš jų – vadinamasis „balsių siaurėjimas“, t. y. „nosinių“ balsių q , φ ir AN tipo dvigarsių pirmojo dėmens balsių pakilimo keitimas iš žemutinio į aukštutinį. Tai akivaizdžiai bendras reiškinys, apimantis labai nemažą lietuvių kalbos plotą. Žinoma, fonetinė šio reiškinio realizacija LKAD ir LKŽD skiriasi (nors yra ir panašumų, žr. LKTCH 2004, 200, 4 lentelė), tačiau tai nėra svarbu – reiškinio prigimtis iš esmės ta pati¹⁹. Šie pavyzdžiai svarbūs metodologiškai: viena vertus, negalima pasikliauti ir tikėti vien vizualiais fonologinių sistemų ar atskirų kalbinių fenomenų sutapimais ir skirtumais, kita vertus, remiantis vien tik vizualiu panašumu ar skirtumu ir be atidžios analizės negalima surūšiuoti kalbinių fenomenų į struktūriškai panašius ir skirtingus.

IŠVADOS

Pagrindinės fonologinės ypatybės, kuriomis remiantis galima aprašyti lietuvių kalbos aukštaitiškosios diasistemos bazinį vokalizmo sistemos modelį, yra šios penkios:

1. Ilgųjų balsių sistema kirčiuotoje pozicijoje: KI_{IP} , KI_{IPA} , KI_{2D}
2. Žemutinių balsių pakilimo kaita $PK_{\check{z} \rightarrow A}$
3. Trumpųjų balsių sistema kirčiuotoje pozicijoje: KTA_{-KAS} , $KT\check{z}_{+KAS} = 2FI$ ir KTA_{+KAS} , $KT\check{z}_{+KAS} = 3FI$
4. Automatinės kokybinės kaitos $KP=NP$ ir $KP \neq NP$
5. Balsių redukcija (trys laipsniai)

Žinoma, kiekvieną fonologinę ypatybę ir ypač jų tarpusavio santykius dar reikia iširti ir aprašyti kur kas išsamiau ir gali būti, kad paaiškės ir daugiau įdomių sąsajų. Tačiau, remdamasis iki šiol kolegų atliktais tyrimais ir peržiūrėta empirine medžiaga, nemanau, kad bazinis modelis keistųsi iš esmės. Jau dabar jisai gana aiškiai sako, kad lietuvių dialektologijos veikaluose postuluojuama didelė lietuvių kalbos tarmių diferenciacija gali turėti tik fonetinį (metodologiškai žiūrint – atomistinį) – **bet ne fonologinį!** – pagrindą ir tik pavienių fonetinių ypatybių skirtumais gali būti grindžiama. Fonologinis požiūris į lietuvių kalbos aukštaitiškąją diasistemą jokios drastiškos ar itin didelės diferenciacijos nerodo. Be to, norom nenorom ryškėja ir toks dalykas – kuo daugiau ypatybių bendrinama, tuo mažėja, palyginti, pavyzdžiui, su A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus klasifikacija, pavienių, mažesnių, pagal vieną ypatybę išskirtų tarminių vienetų. Tokiu būdu po truputį ima dėliotis lietuvių kalbos tarmių, šiuo atveju LKAD, kompleksškumo dėlionė.

Šią, kol kas dar dalinę, dėlionę galima pamėginti apibendrinti vienoje matricoje taip, kaip parodyta 10 pav.

Pilnoji sistema KI_{IP}				Defektinė sistema KI_{2D}	
Pilnosios sistemos dalis KI_{IPA}		Pilnosios sistemos dalis KI_{IPB}			
ilgieji	neilgieji KTA_{-KAS} $KT\check{z}_{+KAS}$	ilgieji	neilgieji KTA_{-KAS} $KT\check{z}_{+KAS}$	ilgieji	pusilgiai KTA_{+KAS} $KT\check{z}_{+KAS}$
i' u'	i u	i' u'	i u	i' u'	i u
ie' uo'		ie' uo'		ie' uo'	
φ' o'		φ' o'		φ' o'	
e' a'	e a	(e') (a')	(e) (a)	□ □	e a
Nevyksta balsių pakilimo kaita $PK_{\check{z} \rightarrow A}$		Vyksta balsių pakilimo kaita $PK_{\check{z} \rightarrow A}$ ($A, \rightarrow \check{U}$ AN = AN)		Vyksta balsių pakilimo kaita $PK_{\check{z} \rightarrow A}$ ($A, AN \rightarrow \check{U}, UN$)	
Du fonologiniai ilgumai 2FI				Trys fonologiniai ilgumai 3FI	

¹⁹ Turint galvoje šį faktą, kyla klausimas, ar aukštaičių patarmės skirstymas A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus klasifikacijoje remiantis AN tipo junginiais nėra dviprasmiškas – juk panašios junginių distribucijos yra ir žemaičių patarmėse.

Vyksta KP ir NP kokybinės kaitos KP≠KP ²⁰	Nevyksta KP ir NP kokybinės kaitos KP=NP	Vyksta KP ir NP kokybinės kaitos KP≠KP
Redukcijos laipsnis: pirmas (fakultatyvus), pirmas, antras, trečias		

10 pav. LKAD vokalizmo sistemos kompleksiško bazinis modelis

Subendrinus penkias fonologines LKAD vokalizmo sistemos ypatybes galima pradėti kalbėti apie aukštaitiškosios diasistemos bazinį LKAD vokalizmo modelį. Iš 10 pav. pateiktos matricos aiškiai matyti, kad lietuvių kalbos aukštaitiškoji diasistema kol kas dalijasi į tris zonas, kurias matricoje reprezentuoja skirtingos spalvos. Įdomus čia pilnosios sistemos KI1PB pogrupis, esantis tarsi tarpinė grandis tarp pilnosios KI1P ir defektinės KI2D sistemų. Verta pabrėžti, kad yra sąsajų tarp pilnosios sistemos KI1PA pogrupio ir defektinės KI2D sistemos. Intriguojančiai išsidėsto ir NP balsių redukcijos laipsniai.

Dar kartą pakartosiu, kad yra tam tikrų išimčių iš šio bazinio modelio, taip pat yra ir probleminių atvejų, kuriuos teks atskirai analizuoti. Pavyzdžiui, atidžiai būtina panagrinėti pilnojoje dviejų ilgumų sistemoje KI_{IP} vykstančias kokybines KP ir NP kaitas, griaunančias modelio simetriją; išsamiai reikia aptarti redukcijos laipsnius ir jų paplitimą skirtinguose arealuose ir pan. Be to, kad bazinis modelis būtų iki galo išsamus, dar būtina: a) atskirai išnagrinėti tų penkių fonologinių ypatybių variantiškumą, b) būtina į bazinį modelį įtraukti neutralizacijos procesų tyrimą ir jo rezultatus. Tada bus galima išnagrinėtas fonologines ypatybes galutinai surikiuoti hierarchiškai. Visa tai atlikus bus žengtas pirmasis žingsnis nagrinėjant LKAD kompleksiškoumą.

Literatūra

Atkočaitytė, Daiva 2002, *Pietų žemaičių raseiniškių prozodija ir vokalizmas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Bacevičiūtė, Rima 2004, *Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Bacevičiūtė, Rima, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa (sud.), Laima Grumadienė (red.) 2004, *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Bacevičiūtė, Rima, Danguolė Mikulėnienė, Vilija Salienė 2005, *Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Bakšienė, Rima 2016, *Vakarų aukštaičių kauniškių priegaidės: Marijampolės šnektos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Balčiūnienė, Asta 2014, *Kupiškėnų patarmės intarpiniai ir -sta kamieno veiksmažodžiai*, Klaipėda: Klaipėdos universitetas.

Bukantis, Jonas 1984 – Йонас Букантис, *Фонология южножемайтского Варняйского го-вора*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Вильнюсский государственный университет им. В. Капсукаса.

Coseriu, Eugenio 1980, 'Historische Sprache' und 'Dialekt', Joachim Göschel/ Pavle Ivic/ Kurt Kehr, (Eds.) *Dialekt und Dialektologie. Ergebnisse des internationalen Symposiums "Zur Theorie des Dialekts" Marburg 5.-10-Sept. 1977*, Wiesbaden: Steiner, (=Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik, Beiheft Nr. 26), 106-122.

Coseriu, Eugenio 2007, *Sprachkompetenz. Grundzüge der Theorie des Sprechens*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

DLKG – Ambrazas Vytautas (red.) 2005, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4 patais. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Girdenis, Aleksas 1967, *Mažeikių tarmės fonologinė sistema* (Filologijos mokslų kandidato

²⁰ Būtina pabrėžti, kad ne visame areale.

disertacija), Vilnius [rankraštis].

Girdenis, Aleksas 2003, *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Girdenis, Aleksas, Zigmantas Zinkevičius 1966, Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos, *Kalbotyra* 14, 139–147.

Goebel, Hans 2001, Arealtypologie und Dialektologie, *Haspelmath, M., König, E., Östereicher, W., Raible, W. (eds): Language Typology and Language Universals. Sprachtypologie und sprachliche Universalien. La typologie des langues et les universaux linguistiques. An International Handbook. Ein internationales Handbuch. Manuel international*, Berlin, New York: de Gruyter, vol. 2, 1471–1491.

Jaroslaviėnė, Jurgita 2010, *Rytinių kauniškių Prienų šnektos fonologija*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Jasiūnaitė, Birutė 1993, *Šiaurės žemaičių kretingiškių pietinių šnektų ir rytų aukštaičių uteniškių fonologinių sistemų lyginimas*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Jongen, René 1982, Theoriebildung der strukturellen Dialektologie, *Besch Werner (Hrsg.), Dialektologie: ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*, Walter de Gruyter, 248–277.

Kačiuškienė, Genovaitė 2006, *Šiaurės panevėžiškių tarmės fonologijos bruožai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kardelis, Vytautas 2009, *Šiaurės rytų aukštaičiai vilniškiai: ribos ir diferenciacija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kardelis, Vytautas 2016, Septyni lietuvių dialektologijos žingsniai, *Lietuvių kalba* 10, <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/222>

Kazlauskaitė, Rūta 2002, *Pašušvio šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Kazlauskienė, Asta 1998, *Pietinių vakarų aukštaičių tarmės balsių kiekybė*. Daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Kliukienė, Regina 2011, *Šiaurės žemaičių tarmės konsonantizmas: akustinės ir audicinės ypatybės*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kortmann, Bernd 2009, Die Rolle von (Nicht-Standard-)Varietäten in der europäischen (Areal-)Typologie, *Eurolinguistik. Entwicklungen und Perspektiven. Akten der Internationalen Tagung vom 30.9.–2.10.2007 in Leipzig. Herausgegeben von Uwe Hinrichs, Norbert Reiter und Siegfried Törnøw unter Mitarbeit von Uwe Büttner*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Lameli Alfred, 2013, *Strukturen im Sprachraum. Analysen zur arealtypologischen Komplexität der Dialekte in Deutschland*, Walter de Gruyter: Berlin/Boston (Linguistik – Impulse & Tendenzen. 54).

Leskauskaitė, Asta 2004, *Pietų aukštaičių vokalizmo ir prozodijos bruožai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Grinaveckienė, Elena, Aldona Jonaitytė, Kazys Morkūnas, Birutė Vanagienė, Aloyzas Vidugiris (sud.), Elena Grinaveckienė, Kazys Morkūnas (red.) 1970, *Lietuvių kalbos tarmės: chrestomatija*, Vilnius: Mintis.

Markevičienė, Žaneta 2011, Anykštėnų patarmės diferenciacija, *Lituanistica* 57, Nr. 3, Vilnius.

Markevičius, Aurimas 2009, *Šiaurinių širovintiškių daiktavardžio linksniavimas ir jos istorija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Mažiulienė, Irena 1996, Centrinės šiaurės žemaičių tarmės prozodija: instrumentinis ir sociolingvistinis tyrimas, *Kalbotyra* 45 (1), 5–115.

Meiliūnaitė, Violeta 2009, *Pietų panevėžiškių vokalizmas ir jo raidos bruožai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Mikulėnienė, Danguolė, Violeta Meiliūnaitė (red.) 2014, *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, leidykla Briedis.

Murinienė, Lina 2007, *Rytinių šiaurės žemaičių fonologija: vokalizmas ir prozodija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Vilniaus pedagoginis universitetas.

Rosinas, Albertas 2005, *Latvių kalbos daiktavardžio linksniavimo sistema*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Smetonienė, Irena, Antanas Smetona, Audrius Valotka 2016, Dėl standartinės kalbos termino, *Lietuvių kalba* 10, <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviukalba/article/view/217>

Trumpa, Edmundas 2008, *Pelesos šnektos balsinės fonemos ir jų variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Urbanavičienė, Jolita 2010, *Svirkių šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Weinreich, Uriel 1954, Is a structural dialectology possible, *Word* X, 388–400.

Weinreich, Uriel 1974, Ist eine strukturelle Dialektologie möglich?, *Phonetik und Phonologie. Aufsätze 1925–1957*, 10, München, 140–155.

Gauta: 2017-06-07

Priimta: 2017-09-17